

stenen, planten en dieren begon te schrijven. Zij aarzelt niet om van Cozen en Warbuton over te schakelen naar de auteur van detectiveverhalen Edgard Allan Poe. Het volgende, vlotte artikel van B. Didier gaat over het schrijven over primitieve en niet-Europese muziek door Rousseau en enkele anderen. Zij opent daarbij het perspectief op de beperkte informatie over vreemde culturen bij deze Europeanen. Ook J. T. Andresen-Tetel wijst op het gebrek aan goede kennis over Amerikaanse talen in het Europa der Verlichting. Als voorbeelden bespreekt zij de pogingen om de taal van de Huron-Indianen en het 'nahuatl' van de afstammelingen der Azteken te begrijpen en te beschrijven. D. Droixhe beschrijft in hoeverre de Afrikaanse talen toen reeds door anderen bestudeerd waren. Daarbij heeft hij het eerst en vooral over de kanttekeningen van Voltaire bij deze vreemde culturen.

Het derde deel gaat over reizen en ontmoetingen van West-Europeanen naar en met andere culturen. A. Gunny bespreekt op boeiende wijze de eerste reisverhalen over de Maskarenen en zuidelijk Afrika. Daarbij gaat bijna alle aandacht naar de wijze waarop de bewoners van deze eilandengroep en de Hottentotten voorgesteld werden. In een kort artikel schetst D. L. Schlafly hoe bij de bezoekers van Rusland tijdens de regering van Catharina II een ander beeld ontstond van dit 'barbaarse' land, waar de beschaving langzaam doordrong. D. Pregardien schrijft over een algemene uitgave over de godsdienstige gebruiken en gewoonten in de Europese en vreemde religies. Deze reeks, die begon in 1723, lokte interessante reacties uit, terwijl Pregardien het hoofdzakelijk heeft over de iconografie ervan. C. Biondi behandelt hoe in de achttiende eeuw 'zwart Afrika' meer benaderd werd als een wereld van mensen dan als leverancier van grondstoffen. Maar alle vooroordelen over de zwarten waren zeker nog niet overwonnen. M. Bastiaensen bespreekt de discrete aanwezigheid van de oosterse godsdiensten der Mandaeërs en Sabaiëten in de literatuur en de discussies tijdens de Verlichting. Hij is vooral geïnteresseerd in de wijze waarop ze voorgesteld werden en hoe ze het algemene denken beïnvloed hebben. T. W. Bowling onderzocht de voorstelling van de oorspronkelijke inwoners van de 'Nieuwe Wereld' in 99 Franse romans, die tussen 1751 en 1800 gepubliceerd werden. Naast kwantitatieve gegevens geeft hij vooral informatie over de wijze waarop de Europeanen de autochtone Amerikanen leerden kennen.

Kortom al wie iets meer wil vernemen over hoe de Europeanen de rest van de wereld zagen in de achttiende eeuw kan in dit boek zijn gading vinden. De talrijke bibliografische gegevens verschaffen tevens een goede introductie tot dit aspect van de cultuurgeschiedenis. Er ontbreekt echter aan het boek een index om deze schat aan informatie te ontsluiten, terwijl er ook nauwelijks gegevens over de auteurs vermeld worden. Dit verhindert niet dat de lezer veel leert over de mensen van de Verlichting.

W. Baeten

H. Hasquin, e. a., ed., *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers* (Brussel: Gemeentekrediet van België, 1987, 539 blz., ISBN 90 5066 024 x).

Naar aanleiding van het festival 'Europalia 1987 Österreich' verzocht de financiële instelling het Gemeentekrediet professor Hasquin om een nieuwe synthese over België in de achttiende eeuw samen te stellen. Als secretaris van de 'Groupe d'étude du XVIIIe siècle' recruteerde Hasquin vooral onder de Franstalige universitaires de nodige specialisten om dit project te

realiseren. Hun teksten werden vlot en correct vertaald, zodat de lectuur van de achttien bijzonder rijk geïllustreerde bijdragen een aangename zaak is. Kortom het gaat hier om een ge vulgariseerd werk van een zeer hoog niveau. De bibliografie na elk deel signaleert meestal de meest recente titels, zodat sommige bijdragen die der nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* kunnen vervangen. Een systematische vergelijking van beide werken zou ons echter te ver voeren en bovendien behandelen drie van de vier Nederlandstalige medewerkers hetzelfde onderwerp in beide uitgaven. Daarmee wordt onderstreept dat het hier besproken boek een zeer degelijk werk is, waaraan jammer genoeg een index ontbreekt opdat het als naslagwerk bruikbaar zou zijn. Daarom bespreken wij hier elke bijdrage, die onderling behoorlijk op elkaar afgestemd zijn, afzonderlijk.

In de inleiding schetst Hasquin kort het ruime Noordatlantische kader, waarin zich de drie revoluties respectievelijk op cultureel-intellectueel, op industrieel en op politiek-maatschappelijk vlak, van de achttiende eeuw voltrokken. R. de Schryver beschrijft op heldere wijze het ingewikkelde verhaal van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse successie-oorlog. Daarbij wijst hij op de diverse terminologieën om de heersers aan te duiden en situeert hij de geografische aanduidingen met betrekking tot de krijgsverrichtingen en diplomatieke onderhandelingen ook in hun huidige kader. P. Lenders geeft een goed overzicht van het gehele bestuursapparaat vanaf de gecentraliseerde top tot aan de basis. Daarbij heeft hij naast aandacht voor de administratie en het gerecht ook enige alinea's over voor het leger en het onderwijs. Hij eindigt met een handige tabel van de vorsten en de hogere ambtenaren. Hasquin brengt een boeiend verhaal van de algemene economische conjunctuur en de situatie van hoofdzakelijk de 'nationale' openbare financiën tijdens de eerste periode van 1715 tot 1740. Hij heeft het daarbij ook over een lichtpunt uit deze tijd van saneren namelijk de Oostendse Compagnie.

C. Billen maakt een vlotte synthese van de essentiële mechanismen van de landbouwproductie en de sociale dynamiek van het platteland. Daarmee doorbreekt zij definitief het euforistische beeld van de groene landbouwrevolutie om het te vervangen door een meer gediversifieerd beeld van de agrarische sector. M. Dorban bespreekt de drie voornaamste nijverheden van de secundaire sector namelijk de textiel-, de steenkool- en de metaalindustrie. Daarna heeft hij het over de diverse deelnemers aan het industriële proces en maakt hij het verband met de binnen- en buitenlandse handel en de opbouw van de infrastructuur. C. Bruneel vult het klassieke en zeer degelijke overzicht inzake demografische ontwikkelingen aan met gegevens over de geneeskunde en de houding van de overheid in de gezondheidssector.

Onder de vage titel 'het jozefisme en zijn wortels' schetst Hasquin een genuanceerd beeld van de evolutie van de verhouding tussen kerk en staat gedurende de ganse achttiende eeuw. Hij toont goed de ganse ontwikkeling vanaf het 'Theresiasme' en het 'Frühjosephismus', die hier wortelden in het jansenisme, tot aan het begin van de ontknoping in 1787. M. Mat brengt een degelijk verslag over de 'ideeëngeschiedenis' en haar verspreiding door over het ontduiken van de censuur, het samengaan van diverse ideologische modellen en de pers te schrijven. Zij sluit dit af met een bevattelijk deeltje over de vrijmetselaarsloges en verder de leeskabinetten en filosofische genootschappen.

R. Mortier schenkt overdreven veel aandacht aan de kosmopoliet de prins C. J. de Ligne in zijn bijdrage over de Franstalige literatuur. Deze leuke biografie brengt echter de andere auteurs, die verdeeld worden in 'verlichte' katholieken, de 'vijanden' van de Verlichting — waarvan enkel F. X. de Feller besproken wordt — en de filosofen met de antiklerikalen volkomen in de verdrinking. Veel evenwichtiger is het verhaal van J. Smeyers over de Zuidnederlandse letterkunde onder de significante titel 'van traditie naar vernieuwing'. Hij schrijft over het toneel

in zijn ruime context, over de poëzie en de voornaamste auteurs van diverse genres. Verder gaat hij in op de beïnvloeding door het Frans en de groei van een eigen cultuurbewustzijn om te eindigen met gegevens over de nieuwsbladen en spectatoriale tijdschriften.

De overige kunsten worden door P. Philippot in één deel behandeld onder het motto van barok tot neoclassicisme. Hij bespreekt de burgerlijke en religieuze architectuur en verder de beeldhouwkunst, waarbij de meeste aandacht gaat naar het 'kerkmeubilair' in zijn ruimste betekenis. Daarna volgen de schilderkunst, twee alinea's over het porselein en tenslotte enkele mededelingen over de muziek. A. Felix begint haar enigszins zwakker verslag over het wetenschappelijk leven met informatie over de zogenaamde wetenschappelijke verzamelingen. Verder heeft zij het over de wetenschappelijke politiek met betrekking tot genootschappen, het gezondheidsbeleid, de cartografie en het onderwijs.

E. Hélin bespreekt op boeiende wijze de relaties tussen de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik. Na algemene informatie over de staatkundige en economische verhoudingen gaat hij dieper in op de specifieke kenmerken van het prinsbisdom. Daarvoor bestudeert hij vooral het economisch en cultureel leven om te eindigen met beschouwingen over de dualiteit tussen de top en de massa der armen in deze samenleving. J.-J. Heirwegh brengt vooral het relaas der feiten van het einde van het ancien régime in de Zuidelijke Nederlanden. Daarbij kleurt hij zijn chronologisch verhaal met gegevens uit het zeer complexe spanningsveld van de diverse sociale, politieke en ideologische structuren. Daardoor mist zijn bijdrage de kracht van een synthese en toont zij een vermenging van verouderde informatie met zeer recente bevindingen. E. Stols verhaalt op plastische wijze hoe buitenlanders de Oostenrijkse Nederlanden ervaren hebben. Daartoe verbindt hij gegevens over het reizen zelf met de indrukken van de bezoekers in verband met diverse thema's. Tenslotte zijn er de slotbeschouwingen van Hasquin over de overeenkomsten en verschillen tussen Jozef II en de Franse revolutie. Zij zouden wellicht beter in het relaas van Heirwegh geïntegreerd worden zijn om ten volle tot hun recht te komen.

Wij mogen concluderen dat dit boek inderdaad een nieuwe synthese brengt. Wie meer wil weten, kan betrouwen op de diverse bibliografieën en wie een reis plant door het achttiende-eeuwse België kan betrouwen op het prima beeldmateriaal. Daarom hoort dit boek zowel thuis in een wetenschappelijke als in een openbare bibliotheek. De bijzonderste verdienste van dit team specialisten is immers dat zij een leesbaar verhaal brengen van een eeuw geschiedenis.

W. Baeten

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

D. P. Blok, e. a., ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, XI, *Nieuwste Tijd* (Weesp: Fibula-Van Dishoeck, 1983, 417 blz., ISBN 90 228 3812 9).

Met de verschijning van dit elfde deel is de publikatie van de nieuwe *AGN* voltooid. Het vormt met deel X min of meer één geheel. Terwijl deel X de sociaal-economische geschiedenis van 1770 tot circa 1844 (of in sommige gevallen tot heden) behandelt, komt in deel XI de socioculturele en politieke geschiedenis van 1795 tot de jaren veertig van de vorige eeuw aan de orde en verder de koloniale geschiedenis van 1795 tot 1914. Ook in dit deel is de stof weer